

KPJ I SINDIKATI U DALMACIJI U VRIJEME MONARHISTIČKE DIKTATURE (1920—1931)

TONČI ŠITIN
Filozofski fakultet u Zadru

UDK: 329.15(497.1)+331.105
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 1987—03—15

Sindikalni pokret u Dalmaciji u razdoblju do 1929. g. odvijao se kroz tri glavne struje ili pravca različitih političkih programa i praktične aktivnosti. To su komunistički, socijalistički i HSS-ovski pravac kojim treba pridodati i djelovanje manje sindikalne organizacije s presudnim klerikalnim interesima. U cijelom međuratnom razdoblju sindikalni pokret bio je zbog političke i društvene polarizacije svojih osnovača izrazito heterogen, rascjepkan i u uvjetima socijalne i političke neravnopravnosti radničke klase relativno slab. Odnosi među sindikalnim organizacijama razvijali su se u znaku permanentnih sukobljavanja u kojima su se, s obzirom na težnju za političkom mobilizacijom radnika, zrcalili različiti sadržaji i ciljevi političke akcije.

Radnička klasa Dalmacije rano je ostala bez svoje legalne političke partije, a organi vlasti progonili su i na različite načine onemogućavali djelatnost revolucionarnih sindikalnih organizacija kao rijetko gdje u Jugoslaviji. Pokušaji Komunističke partije u Dalmaciji da na bilo koji način održava legalnu vezu s radničkom klasom bili su udarcima šestojanuarske diktature grubo prekinuti, a sektaško insistiranje partijskog rukovodstva na stvaranju organizacije ilegalnih sindikata još su više priječili prodor Partije u mase industrijskih radnika.

Reformistički URSSJ-ovi sindikati i podružnice tzv. neutralnih sindikata nastavili su djelovati i poslije 6. januara 1929. godine, prihvaćajući diktaturu i zahtjeve za isključivo ekonomskim vidom aktivnosti. Privilegirani položaj nije im, međutim, upravo zbog proturevolucionarne i u osnovi proturadničke djelatnosti, osigurao veći priliv članstva.

Do svibnja 1929. godine u Dalmaciji je boravilo nekoliko instruktora CK KPJ i CK SKOJ-a koji su pokušavali oživjeti rad partijske organizacije, čija se praktična aktivnost nakon neuspjeha novog Pokrajinskog sekretarijata KPJ svodila uglavnom na agitaciono-propagandni rad. Sukobi u vrhovima organizacije, koji su zrcalili ozbiljnije nesporazume u rukovodstvu KPJ u inozemstvu, usporavali su ionako nedovoljno osmišljenu sindikalnu politiku koja će tek 1932. g. rezultirati vidljivim pomacima i konkretnijim rezultatima.

Sindikalni pokret u Dalmaciji u razdoblju do 1929. godine pokazivao je, usprkos činjenici da je bio sastavni dio jugoslavenskog radničkog pokreta, niz karakteristika koje su mu davale u mnogo čemu izdvojen biljeg. I ovdje je kao posljedica izuzetno nepovoljnog društveno-ekonomskog i političkog položaja radničke klase, uglavnom nekvali-

ficirane, nepismene i žestoko eksploatirane, sindikalni pokret bio pogodna osnovica za političku mobilizaciju radnika, kako onih društvenih snaga koje su organski za radničku klasu bile povezane i izražavale njene historijske interese (Komunistička partija), tako i onih snaga koje su stjecanjem uporišta u radničkoj klasi namjeravale kod nje afirmirati svoje programske ciljeve i interese. Nasuprot dominantnom utjecaju *komunistički orijentiranih sindikata* (u legalnom periodu djelovanja KPJ to je Centralno radničko sindikalno vijeće Jugoslavije, a nakon njegove zabrane 1920. godine Međusavezni sindikalni odbor, odnosno popularni Nezavisni sindikati, od 1921. do 1929), koji stoje na stanovištu povezanosti ekonomskih i političkih akcija u jedinstvenoj klasnoj borbi, koja ima za cilj rušenje građanskog i uspostavu socijalističkog društva, djeluju *socijalistički usmjereni sindikati* (Opći radnički savez, Ujedinjeni radnički sindikalni savez Jugoslavije, Savez grafičkih radnika i Savez bankovnih, osiguravajućih, trgovačkih i industrijskih činovnika), koji su se ograničavali na čisto ekonomske akcije i zahtijevali tzv. neutralnost sindikata, da bi suradnjom s buržoazijom i suprotstavljanjem jedinstvu sindikalnog pokreta, rano izgubili svaki ugled kod radničke klase, zatim *Hrvatski radnički savez*, koji od 1926. godine u Dalmaciji s neznatim uspjehom provodi u osnovi antiradničku i antikomunističku politiku s ciljem razbijanja klasne borbe radničke klase i njena okupljanja oko programa HSS-a, i napokon kršćanski sindikat *Jugoslavenski strukovni savez*, odnosno kasnije *Glavni sindikalni savez*, koji se zalaganjem za reformu građanskog sistema i poboljšanje radničkog položaja mirnim sredstvima nikada u Dalmaciji nije uspio omasoviti niti je predstavljao ozbiljniju branu protiv eksploatacije, koji su onemogućavali uspostavljanje organizacionog jedinstva proletarijata u okvirima jedinstvenog proleterskog fronta nasuprot učvršćenoj i homogenoj fronti poslodavaca i režima. Razumije se da je nejedinstven i različito politički usmjeren sindikalni pokret limitirao klasnu radničku borbu, premda je KPJ uspijevala, i pored otpora programski suprotno opredjeljenih sindikalnih organizacija, postizati jedinstvo svih organiziranih i neorganiziranih radnika u brojnim i plodotvornim ekonomskim i političkim akcijama.

Radnička klasa Dalmacije rano je ostala bez svoje legalne političke partije, a organi vlasti svom težinom bijelog terora bacili su se na revolucionarne sindikate posredstvom kojih je KPJ također usmjeravala klasnu proletersku borbu. Kao rijetko gdje u Jugoslaviji režim i građanske opozicione stranke u Dalmaciji progonili su i na različite načine onemogućavali djelatnost najprije organizacija u sklopu CRSVJ, a zatim, od 1921. godine, Nezavisnih sindikata koji su, usprkos relativno malobrojnom članstvu, zbog otvorene klasno-borbene aktivnosti, za njih predstavljali jednu od glavnih opasnosti.

Reformistički orijentirani sindikati, koji su zbog svoje politike klase suradnje i isključivo ekonomske aktivnosti radničkih organizacija bili izdašno potpomagani od vladajuće buržoazije, s najvećim naporom

probijali su se u Dalmaciji i u razdoblju do 1929. godine nisu uspjeli da se organizaciono učvrste. Treba istaći da ni taj dio sindikalnog pokreta nije bio organizaciono ni ideološki jedinstven, da i ne spominjemo njegove akcione slabosti uz naglašeno prisutnu konstantu odbacivanja bilo kakve suradnje s komunistima. Zadržavajući ključna i dobro plaćena mjesta u radničkim ustanovama (zanimljivo je uočiti da su glavni funkcioneri Radničke komore i Okružnog ureda za osiguranje radnika bili kao već istaknuti socijalpatrioti dovedeni iz Bosne i Hercegovine: Bogoljub Čurić i Panta Krekić!) centramaška birokracija nasilnim mjerama i falsifikatima potiskivala je organizacije Nezavisnih sindikata, isključivala ih iz evidencije Radničke komore, osiguravajući reformistički monopol u eminentno radničkim institucijama brzo stižući naklonost i podršku buržoazije koja je podržavala njihovu dvoličnu i oportunističku politiku.

Ni ostale sindikalne organizacije — Hrvatski radnički savez s dominantnim utjecajem HSS-a, tzv. autonomni sindikati za privatne namještenike (SBOTIČ) i grafičke radnike (SGRJ) koji su bili socijalistički orijentirani, kao i sindikati pod klerikalnim utjecajem (Jugoslavenski strukovni savez, odnosno Glavni sindikalni savez), nisu ispunile očekivanja političkih snaga i grupacija koje su iza njih stajale. Tamo gdje su ovi sindikati i uspjeli formirati svoje organizacije ostvarivali su vrlo slabu bazu među radnicima, koji su nakon zabrane rada Nezavisnim sindikatima u Dalmaciji radije ostajali pasivni negoli se priklanjali antikomunistički orijentiranim sindikalnim pravcima.

Premda baza Nezavisnih sindikata u Dalmaciji nije bila upletena u frakcijske borbe, sukobi u vodstvu komunističkog pokreta nesumnjivo su slabili njegovu akcionu sposobnost. Zbog nedovoljnog posvećivanja pažnje organizacionom i akcionom jačanju sindikalnog pokreta, što je zapravo bila posljedica zaokupljenosti dalmatinske partijske ljevice sukobom s desničarima, pri čemu je i sama tonula u vode oportunizma i grupašenja, sve se više sindikalnog i partijskog članstva pasiviziralo i napuštalo redove Nezavisnih sindikata. Antifrakcijska struja borbenog industrijskog proletarijata Dalmacije nepogrešivim je klasnim instinktom ukazivala na konkretan put prevladavanja partijske krize i izrastanja KP u suvremenu partiju radničke klase. Pred njom je bio složen zadatak unutarpartijskog dozrijevanja u samostalnu i relevantnu političku snagu koja, čvrsto povezana s idejno obrazovanom i akciono spremnom radničkom klasom, odlučno upravlja klasnom borbom proletera, seljaka i ugnjetenih nacija u smjeru rješavanja bitnih problema jugoslavenskog društva.

* * *

Nakon Četvrtog kongresa KPJ u studenom 1928. godine i kritičke analize propusta partijske politike u sindikalnom radu, komunisti su

bili obavezni da sprovode u život odluke »Rezolucije o sindikalnom pitanju« koja je bila inspirirana stavovima Šestog kongresa Kominterne (kolovoz-rujan 1928) i njena negativnog odnosa prema socijaldemokraciji. Kominternu je tražila od KPJ da radu u sindikatima posveti mnogo veću pažnju, posebno u preuzimanju rukovodeće uloge u spontanim štrajkovima i organiziranju do tada neorganiziranih radnika, žena i omladine. Tamo gdje su policijske vlasti zabranjivale rad klasno-borbenih sindikata, kao što je to bio slučaj s Dalmacijom, »mora se naći odgovarajuća forma za produženje rada, što ne isključuje borbu za legalizaciju zabranjenih sindikata«. ¹

Vodstvo dalmatinske partijske organizacije i njegova Sindikalna komisija upoznali su se najprije sa zaključcima spomenutog međunarodnog komunističkog skupa najvjerovatnije u listopadu 1928. godine kada je u Splitu boravio Milan Gorkić, organizacioni sekretar Izvršnog komiteta Komunističke omladinske internacionale, koji je kao delegat KPJ prisustvovao Šestom kongresu KI. Na temelju memoarske građe saznajemo da su negativni stavovi KI prema reformističkim sindikatima, a posebno procjene o novoj kapitalističkoj krizi, predstojećim revolucionarnim okršajima i zahtjevima za pripremu oružanog ustanka, s nevjericom i velikom rezervom primljeni među dalmatinskim komunistima, što je utjecalo i na pogoršanje odnosa s Gorkićem i drugim rukovodiocima KPJ koji su insistirali na provedbi stavova Kominterne. ² Akcija za legalizaciju sindikata bila je u isto vrijeme prekinuta policijskom kampanjom u drugoj polovini 1928. godine, kada je organizirana čitava hajka protiv sindikalnih organizacija i aktivista radničkog pokreta, što je bio tek jedan od načina onemogućavanja obnove rada Nezavisnih sindikata. Još prije negoli su zaključci IV. kongresa KPJ došli do partijskog članstva, šestojanuarska diktatura sručila se punim zamahom na revolucionarni radnički pokret i Komunističku partiju. Otpočeli su strašni progoni, mučenja i ubojstva komunista i njihovih simpatizera. Malobrojna legalna uporišta revolucionarnog radničkog pokreta, prije svega Nezavisni sindikati, koji su se 1928. godine uz teške otpore ipak počeli u Dalmaciji nekako probijati, napredne kulturne i sportske organizacije, brzo su uništene. Time je započeti proces partijske konsolidacije i provođenja antifrakcijskog revolucionarnog kursa utvrđenog na IV. kongresu KPJ 1928. u Drezdenu i u Dalmaciji bio naglo prekinut. Organizaciono neizgrađena partijska organizacija nije se mogla odlučnije suprotstaviti udarcima režima, dok je veliki broj vlastima poznatih komunističkih i sindikalnih prvaka brzo bio uhapšen.

Nakon zabrane rada Nezavisnih sindikata Partija je i u Dalmaciji ostala bez ijedne legalne organizacije preko koje bi mogla održavati vezu s radničkom klasom i voditi borbu za poboljšanje njezina cjelo-

¹ *Istorijski arhiv Komunističke partije Jugoslavije*, II, Beograd 1949, str. 206-207.

² Arhiv Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije (dalje: A CK SKJ), Zbirka Memoarska građa (dalje: MG)-2231, Sjećanja I. Marića.

vitog ekonomskog i političkog položaja. Odmah se nametalo pitanje traganja za najadekvatnijom formom nastavka djelovanja revolucionarnih sindikata i čak jačanja borbenih akcija radničke klase koje bi prerasle u odlučan obračun s apsolutističkim režimom. CK KPJ u toj situaciji, početkom siječnja nalaže rukovodstvima i organizacijama KPJ pristupanje stvaranju ilegalnih revolucionarnih sindikata koji su trebali poslužiti kao osnova za obnavljanje legalnog djelovanja Nezavisnih sindikata. Na liniji priprema za izvođenje jedinstvene kampanje za legalizaciju sindikalnog pokreta, Politbiro CK KPJ ističe kao jedan od osnovnih zadataka Pokrajinskog sekretarijata KPJ za Dalmaciju stvaranje »inicijativne grupe i odbora za realizovanje akcije i stvaranje revolucionarnih sindikata«. ³ Potenciranje stvaranja ilegalnih sindikata, što se zasnivalo na koncepcijama Kominterne i Profinterne, i odbijanje svakodnevnog rada u legalnim radničkim organizacijama, svjedočilo je o svojevrsnom sektašenju rukovodstva KPJ koje je ograničavalo njen prodor u mase industrijskih radnika, potenciralo sukob s članovima CRSOJ i CSF i, što je najvažnije, ostavljalo nezaštićene radne mase nesmišljenoj kapitalističkoj eksploataciji.

Na temelju člana 3. i 4. Zakona o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi rješenjima velikih župana do 12. siječnja bio je zabranjen svaki daljnji rad organizacijama Nezavisnih sindikata na području Dalmacije. Tamo gdje su još na bilo koji način djelovale organizacije Nezavisnih sindikata obavljen je pretres, zaplijenjena arhiva i imovina, sumnjivi sindikalni funkcioneri hapšeni i protjerivani. Bilo je, međutim, organizacija koje su na neki način produžile svoju aktivnost preko radničkih povjerenika, raznih sindikalnih odbora ili, što je bio čest slučaj, preko radničkih kulturno-umjetničkih i drugih društava. I u Dalmaciji je diktatorski režim dozvolio rad reformističkim sindikatima jer njihova djelatnost nije predstavljala nikakvu opasnost za režim, već je svjedočila o napuštanju klasno-borbenih pozicija, izrazitoj antikomunističkoj ideologiji i prihvaćanju diktature kao izlaza iz krize. Na temelju nekih indicija može se zaključiti da je i njihov rad u Dalmaciji barem na kratko bio prekinut ili je vladala neizvjesnost oko dobijanja dozvole za rad organizacija u sastavu URSSJ-a (ORS-ove organizacije). Da bi pojasnila novonastalu situaciju, uprava Radničke komore u Splitu već je 15. siječnja 1929. godine javno obznanila da »nisu zabranjene nepolitičke radničko-ekonomske (sindikalne) organizacije i da mogu nastaviti sa radom — po odobrenim pravilima od strane nadležnih vlasti. Potrebno je da oni saobrazu rad novom zakonskom stanju te da sve sastanke tri dana ranije pismeno prijave policijskim organima.« ⁴ Pored URSSJ-ovih sindikata i podružnica tzv. neutralnih sindikata — Savez

³ A CK SKJ, Fond Komunistička internacionala (dalje: KI), 1929/5, Cirkularno pismo PB CK KPJ »Svim pokrajinskim sekretarijatima« od 6. I. 1929. godine.

⁴ *Novo doba*, 15. I. 1929.

grafičkih radnika Jugoslavije (SGRJ) i Savez bankarskih, trgovačkih i industrijskih činovnika (SBOTIČ) — nastavile su s radom poslije 6. januara 1929, premda je režim činio poteškoće njihovu neometanom radu zbog značajnog utjecaja komunista u pojedinim njihovim podružnicama. Organi policije po nalogu Ministarstva unutrašnjih poslova budno su pratili aktivnost radničkih sindikalnih organizacija, prisustvovali njihovim sastancima i skupovima i striktno nadzirali opseg njihova rada i interesa.

U vrijeme dok je rukovodstvo KPJ na čelu s Martinovićem, odvojeno od pokreta u zemlji, koncentriralo svoju pažnju na iznalaženje odgovarajućih formi za rad komunista u sindikatima, pokazujući u tome evidentnu političku kratkovidnost, dotle se partijska i sindikalna aktivizacija organizacija i članstva na području Dalmacije odvijala dosta teško uz sporo prevođenje organizacija zabranjenih revolucionarnih sindikata na ilegalni kolosijek rada. Otpori pokretanju ilegalnih sindikata bili su dosta čvrsti, a tamo gdje je dolazilo do njihova formiranja u poduzećima obično su se javljale pojave raskida veza s radničkim masama, koje su najčešće zauzimale poziciju pasivnog promatrača svega onoga što se u sindikalnom pokretu događalo. Ne začuđuje stoga što se gotovo sva sindikalna aktivnost svodila na neke manje akcije, rijetke sastanke i prikupljanje priloga za Crvenu pomoć.

Razumije se, nepostojanje određenog plana rada na sindikalnom polju i pomanjkanje sposobnih kadrova bilo je rezultat stanja u partijskoj organizaciji Dalmacije koja je čestim provalama policije bila ozbiljno decimirana. Bijeli teror je ubrzao proces pasivizacije i potpunog povlačenja određenog broja kadrova, dok je poziv na oružani ustanak izložio ionako malobrojna uporišta revolucionarnog radničkog pokreta žestokim udarcima režima diktature. Takvo stanje vodilo je još dubljoj podvojenosti u partijskoj organizaciji Dalmacije čiji su se vrhovi brzo demoralizirali i poklekli pred policijom. Imajući u vidu potrebu konsolidacije KPJ u Dalmaciji i mobiliziranje komunista na otpor diktaturi, Politbiro CK KPJ odlučio je na svojoj sjednici od 16. veljače 1929. da ovamo pošalje Marka Mašanovića (Trifun), člana CK i svršenog studenta KUNMZ-a (Komunističkog univerziteta nacionalnih manjina zapada), koji je kao instruktor Biroa CK KPJ u ljeto 1928. bio upućen u zemlju radi rada na sprovođenju Otvorenog pisma KI. Štaviše, Mašanović je tada imenovan za sekretara Pokrajinskog sekretarijata KPJ za Dalmaciju, zamijenivši Martinovića koji je izabran za političkog sekretara CK, dok je Tomić (nedešifrirano) bio određen za sindikalni rad u istoj pokrajini.⁵ Iz dokumentacije kojom raspolazemo ne može se točno utvrditi koliko je Mašanović uspio raščistiti zaoštrene odnose između novog Pokrajinskog sekretarijata (Mate Ivišić, konobar i delegat na IV kongresu KPJ,

⁵ A CK SKJ, KI 1929/12. »Tomić« je bio partijski pseudonim i Age Popovića, ali je malo vjerojatno da je ovaj instruktor CK SKOJ-a bio određen i za sindikalni rad u Dalmaciji.

Frane Kragić, zidarski radnik, Ante Reić-Toni, zidarski radnik, i Duje Grčić, zidarski radnik) kojega je zapravo još Martinović bio formirao, u listopadu 1928. godine, i grupe komunista oko Jelaske i Marića, koji su uživali veliku podršku partijskog članstva. Na osnovi određenih indicija može se zaključiti da je Mašanović pokušavao pridobiti Jelasku za partijski kurs pripreme za oružani ustanak i druge stavove CK koji se nisu temeljili na analizi objektivnih historijskih okolnosti, ali mu to nije pošlo za rukom. U napetoj atmosferi racija i hapšenja, kršenja konspiracije i iznudenih priznanja, Mašanović je nakon kratkog vremena zbog provale i opasnosti da bude uhapšen, morao hitno napustiti Split, prekidajući važnu političku misiju.⁶

Slično se dogodilo i Peri Popoviću-Agi, kojega je Biro CK SKOJ-a uputio u Dalmaciju da sredi prilike u skojevskoj organizaciji i pripremi održavanje okružnih i oblasne konferencije.⁷ Popović je boravio u Splitu tokom veljače i ožujka, uspio izolirati tadašnjeg sekretara Oblasnog sekretarijata Jozu Čulića-Žavu (za koga se sumnjalo da održava vezu s policijom) i postaviti novog sekretara Vicka Krstulovića, pokrenuti brojne skojevske organizacije u Dalmaciji na razne akcije protiv režima i uputiti ih na osmišljeno ideološko i organizaciono osposobljavanje revolucionarne mladine. Nakon provale 19. ožujka, kada je jedva uspio umaći policijskom agentu, Aga je bio primoran prekinuti svoj rad u Dalmaciji i preko Solina i K. Gomilice vratiti se u Zagreb.⁸ Policijski organi naknadno su ustanovili »da je pobjegli navodno član CK KPJ«, da je putovao po mnogim mjestima splitske oblasti i komunistima davao direktive za daljnji rad. Očekujući agilniju komunističku aktivnost i učestalije pojave komunističke propagande, Veliki župan splitske oblasti dr. Perović poziva sve uprave sreskih poglavarstava da »izvole najenergičnije svim zakonitim sredstvima suzbijati svaku novu akciju komunista, vođenu bilo pod kojim vidom, podvrgnuti komuniste pod stroži nadzor i proti njima postupiti najstrože po zakonu...«⁹ Već krajem svibnja CK SKOJ-a poslao je u Dalmaciju člana svog Biroa Stjepana Cvijića-Štefeka sa zadatkom da nastavi rad na sređivanju organizacija i pri-

⁶ Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije (dalje: A IHRPD), zb. MG, 1/2-21, Izjava V. Krstulovića o radu partijske organizacije u Splitu nakon Šestojanuarske diktature.

A CK SKJ, Fond Komunističke omladine internacionale (dalje: KOI), 1929/2; M. Kapović, »Razvoj radničkog pokreta, KPJ i SKOJ-a u Dubrovniku 1929-1937«, *Dubrovnik*, 4/1969, str. 15-20.

⁷ A CK SKJ, KOI 1929/2, Izvještaj o stanju i radu Saveza od 1. I. do 31. III. 1929.

⁸ Aga Popović je uspio pobjeći policijskom agentu koji ga je kao »lopova« uhapsio na ulici. Preko Solina i K. Gomilice prebacio se u Zagreb (v. J. Ugrina, »Aga Popović u Splitu«, *Slobodna Dalmacija*, 20. III. 1959; A IHRPD, MG-I/1-2/21, Izjava V. Krstulovića o radu partijske organizacije u Splitu nakon šestojanuarske diktature; v. Izjavu V. Krstulovića S. Petroviću u knj. *Sedam sekretara SKOJ-a*, Beograd, 1979, str. 435-441).

⁹ A IHRPD, zb. Radničke partije, grupa II, inv. br. 159, Izvještaj Velikog župana splitske oblasti županu zagrebačke oblasti od 22. III. 1929.

premi održavanje oblasne konferencije. Međutim i on je zbog provale u srpnju morao hitno napustiti Split i preko Metkovića krenuti prema Dubrovniku. Na željezničkoj stanici u Gružu, gdje je stigao 23. srpnja, uhvatila ga je policija (po prijavi jednog konfidenta iz Metkovića), ali je poslije ranjavanja njihova šefa i žandara uspio umaći i, uz pomoć dubrovačkih skojevaca predvođenih Antonom Lorenzinijem, skloniti se u kući istaknutog sindikalnog aktivista Bruna Radeljevića. Odatle je kolima prebačen u Mostar, a zatim vlakom u Zagreb i dalje preko granice u SSSR, praćen odanim skojevcem iz Dubrovnika Božidarom Holdom.¹⁰

U vezi s događajima u Dubrovniku, koji su digli na noge sve žandarsko-polijske snage, došlo je do velikih hapšenja od ranije registriranih komunista, skojevaca i lica osumnjičenih za komunističku aktivnost. U Splitu je bilo uhapšeno 12 komunista koji su 27. srpnja prebačeni u zloglasnu zagrebačku policiju odakle su nakon mučenja i ispitivanja vraćeni u Split i poslije nekoliko mjeseci provedenih u zatvoru pušteni na slobodu. Među njima bili su i članovi PS KPJ za Dalmaciju koji se, po svemu sudeći, nisu pokazali sposobnim da se suoče s većim iskušenjima. Naime, »policija je počela obećavati nekolicini drugova iz ondašnjeg komiteta da će ih pustiti ako uđu u radničke institucije, na što su neki pristali, tumačeći da je to stav partije. Ujedno morali su davati izjave da će raditi protiv komunista.«¹¹ Tako je npr. Mate Ivišić, delegat na IV. kongresu KPJ i sekretar OK KPJ za Dalmaciju, prihvatio primamljivo činovničko mjesto u Radničkoj komori i reformističkim URSSJ-ovim sindikatima postajući renegat revolucionarnog radničkog pokreta. Njegov »primjer« slijedili su i drugi članovi OK. Aktivnost partijskog rukovodstva Dalmacije nedvojbeno je, dakle, bila obilježena ličnostima koje nisu imale dovoljno iskustva da se u vrtlogu složenih političkih odnosa pravilno orijentiraju i donose adekvatne partijske direktive. Bezrezervno usvajanje kursa na oružani ustanak, zavisnost od nerealnih procjena užeg rukovodstva KPJ i praktična izoliranost od članstva, negativno su utjecali na politički lik ovih ljudi i stvaranje nezdravih odnosa u partijskoj organizaciji, što je opet dovodilo do grupaške borbe kojom je zapravo bila ispunjena aktivnost vrhova KPJ u Dalmaciji. Direktive i konkretna politička aktivnost vodstva dalmatinske partijske organizacije nisu izdržale provjeru prakse, a prihvaćanje suradnje sa socijalreformistima Ž. Topalovića bacilo je pravo svjetlo na rukovodstvo koje nije bilo na nivou svoje historijske odgovornosti.

¹⁰ O smjelom podvigu i hrabrosti Cvijića CK SKOJ-a pisao je Kominterni, iznoseći pretpostavku da je »Lučić« (Jozo Čulić) prešao u »drugi tabor« i izdao Štefeka (A CK SKJ, KOI 1929/38, Pismo Belića, V. Horvaj, Kominterni, M. Gorkiću, od 1. VIII. 1929).

¹¹ A CK SKJ, KI 1933/13, Pismo (br.1) Oblasnog komiteta KPJ za Dalmaciju Centralnom komitetu KPJ od 20. I. 1933. Usp. članak »Pismo iz Dalmacije«, *Proleter*, br. 3, februar-mart 1933.

Usprkos bijelom teroru i organiziranim akcijama koje je režim poduzimao protiv revolucionarnog radničkog pokreta, rukovodstvo i članovi partijskih i skojevskih organizacija izdavali su i rasturali niz letaka, proglasa i drugih publikacija u kojima se radničkoj klasi i cijelom narodu objašnjavaju pravi razlozi zavođenja diktature. U uvjetima vladavine najcrnje reakcije, vijesti o krvavom režimu u Jugoslaviji ipak su se probijale u svijet, partijski organ *Proleter*, teorijski časopis *Klasna borba*, skojevski *Mladi boljševik* i niz proglasa i letaka kolaju među revolucionarnim radnicima i omladincima utječući na njihovu ispravnu političku orijentaciju. Premda u Dalmaciji 1929. godine ne izlazi ni jedan partijski list,¹² ilegalna tehnika Pokrajinskog sekretarijata Partije i SKOJ-a radi punom parom. Umnožavani su leci, proglasi i drugi ilegalni materijali, u kojima se poziva na otpor i borbu protiv režima diktature. Iz dokumentacije kojom raspoložemo ne mogu se utvrditi i analizirati sve akcije koje su KPJ i SKOJ širom Dalmacije tada organizirali, ali jedna nesumnjivo zaslužuje posebnu pažnju. Uoči dolaska kralja u Split 1929. godine, 12. srpnja skojevska organizacija Dalmacije tiskala je letak »Mladi radnici i seljaci i revolucionarna omladina svih potlačenih naroda Jugoslavije« (napisao ga je Štefek Cvijić), u kojem se poziva narod na otpor protiv »krvavog psa Aleksandra« i pripremu oružanog ustanka za njegovo obaranje. Zbog provale polovinom istog mjeseca uhapšeni su i optuženi za komunističku propagandu Vicko Krstulović i još trojica drugova kod kojih su nađeni leci.¹³

¹² Na području Radničke komore 1929. godine izlaze sljedeće novine i revije:

- a) Građanski listovi:
 - *Novo doba*, Split
 - *Jadran*, Split
 - *Jadranska pošta*, Split
 - *Privrednička riječ*, Split
 - *Narodna svijest*, Dubrovnik
 - *Dubrovački list*, Dubrovnik
 - *Dubrovačka tribina*, Dubrovnik
 - *Glas*, Šibenik
- b) Revije i časopisi:
 - *Jadranska straža*, Split
 - *Dubrovnik*, Dubrovnik
 - *Turizam*, Split
 - *Korablje*, (knjiž. časopis), Split
 - *Pučka prosvjeta* (pouč. zabav.), Split
 - *Nova revija*, (vjer. časopis), Split
 - *Jadranska vila*, (pouč. zabavnik), Omiš
 - *Gospa Sinjska* (vjer. časopis.), Sinj
 - *Euharistički glasnik* (vjer. časopis), Dubrovnik
 - *Glasnik Sv. Tereze* (vjer. časop.), Dubrovnik

¹³ Leci su bili poslani i u druga mjesta, a do provale je bilo došlo u Trogiru. V. Krstulović je bio suđen na dvije a V. Brešan na dvije i pol godine robije (A IHRPD, MG-I-1/2-21, Izjava V. Krstulovića). Usp. i J. Ugrina, »Odgovor komunistu u Splitu na šestojanuarsku diktaturu«, *Slobodna Dalmacija*, 26. II. 1959.

Premda je praktična partijska aktivnost bila pretežno usmjerena na agitaciono-propagandni rad, u čemu posebno značenje dobija obilježavanje 1. maja, 1. kolovoza (Međunarodni dan protiv militarizma i rata) i godišnjice oktobarske revolucije 7. studenoga, ipak je ta aktivnost odigrala značajnu ulogu u jačanju revolucionarnog raspoloženja kod mase obespravljenih i eksploatiranih radnika i seljaka. Njima je bilo jasno da, usprkos bijelom teroru i gotovo nemogućim uvjetima borbe, KPJ i SKOJ nastavljaju s raskrinkavanjem režima diktature i ne posustaju pred udarcima reakcije. Sticanje značajnog političkog i moralnog kapitala, u narodu nije, međutim, moglo voditi i oživotvorenju parole o pokretanju oružanog ustanka u praksi, koja je upravo u Dalmaciji bila odmah dočekana kao izraz krajnjeg sektaštva i avanturizma.

Svi naponi partijskih i skojevskih organizacija da se održe i odole svirepom teroru nisu urodili plodom. Pod udarcima diktature nestajala su čitava rukovodstva i organizacije, a veza s izoliranom partijskom centralom u Beču ubrzo je bila potpuno prekinuta. Posljedice toga su se, dakako, osjećale u osjetno smanjenoj političkoj aktivnosti članstva i slabljenju organizacijskih formi rada, mada je nesebično zalaganje i spomenuti samoprijegor partijskih i sindikalnih aktivista uvelike pridonosio odlučnosti dalmatinske partijske organizacije da ne poklekne pred bijelim terorom već nastavi svoj rad povezujući se sa širokim radnim slojevima koji su znali cijeniti i podržati njenu revolucionarnu aktivnost. U izvještaju Oblasnog komiteta KPJ za Dalmaciju Centralnom komitetu KPJ o organizacionom stanju pokreta u Dalmaciji nakon 1929. godine, nastalom nekoliko godina kasnije, daje se dosta uproštena i neprecizna ocjena partijskog rada, po kojoj je on od 1929. godine do proljeća 1932. bio »potpuno likvidiran«. »Tadanji drugovi iz OK« (Oblasni komitet, primj. T. Š.), navodi se u Izvještaju, »prestali su sa partijskim radom i analogno tome prekinute su bile veze sa CK Partije i pokrajinskim organizacijama. Po izjavama drugova iz sadašnjeg O. K. veze su bile predane drugu Andreju,¹⁴ a isto to potvrđuju i drugovi iz Dubrovnika. Uslijed toga nisu dobili nikakvo pismo ni od partijskog ni od omladinskog rukovodstva. Tek u proljeće 1932. po inicijativi bivših omladainaca, koji su sa nekim partijskim članovima za cijelo to vrijeme ipak radili u CP (Crvena pomoć, T. Š.), sazivaju aktiv od bivših partijskih i omladinskih članova iz Splita i Solina u cilju obnavljanja partijskog rada. Na tom je aktivu izabran komitet od 3 druga,¹⁵ sa zadatkom da provedu orga-

¹⁴ Vjerovatno se radi o Cvijiću Stjepanu-Štefeku, čiji je pseudonim bio Andrej.

¹⁵ Članovi tog OK su bili: Josip Treursić, Ika Ružić i Vicko Krstulović. Prema ocjeni I. Gržetića rukovodeći kadar, iz kojeg on izdvaja V. Krstulovića, bio je »politički neizgrađen, ali sa priličnom organizacionom sposobnošću i voljom za rad«. To rukovodstvo nije uspostavilo vezu s partijskim organizacijama Dalmacije, ali su pozitivni razvitak događaja i pomoć Gržetića utjecali na brz pomak u organizaciji partijskog rada (A CK SKJ, KI 1933/17, Izvještaj OK KPJ za Dalmaciju Centralnom komitetu KPJ od 26. I. 1933).

nizaciju partijskih ćelija u Splitu i Solinu i za hvatanje izgubljenih veza sa provincijom«. ¹⁶

Osnovni zadatak reorganizacije KPJ na bazi tvorničkih partijskih ćelija i ostvarivanje plana »da svako poduzeće postane komunistička tvrdava« u kojoj svakodnevni interesi radničke klase postaju ciljevi partijskog rada, sporo se je u Dalmaciji ostvarivao. Žestoki sukobi između članova bivšeg PS KPJ i novog sekretarijata, odnosno PB CK KPJ, o osnovnim pitanjima sadržaja strategije i taktike revolucionarnog radničkog pokreta toliko su ukočili rad partijskog rukovodstva da se intervencija PB činila nužnom. Rascjep u vrhovima dalmatinske partijske organizacije zapravo je upozoravao da ovdje još uvijek nisu bili prevladani svi idejno-politički sukobi iz perioda koji je neposredno prethodio zavodjenju šestojanuarske diktature i da je u osnovi ispravno suprotstavljanje u rukovodstvu KPJ u Dalmaciji pozivu na pripremu oružanog ustanka vodilo zapravo daljnjem zaoštavanju odnosa s krutim i frakcijskim borbama podložnom vodstvu KPJ. U svom izvještaju IK KI u lipnju 1929. godine J. Mališić ističe da je »jedan deo vodećih dalmatinskih drugova oštro istupio protiv profesionalnih revolucionara i protiv ilegalnog rada« i da CK KPJ stoji »na stanovištu najodlučnije borbe protiv likvidatora . . .«. ¹⁷ Ta je ocjena na listopadskom plenumu CK KPJ u Salzburgu znatno proširena i »obogaćena« novim optužbama koje nam se iz današnje historijske distance čine dobrim dijelom nerealne i netočne. Naime, dalmatinskim komunistima se primjećuje da su niz godina podređivali KP i revolucionarnu borbu radnika i seljaka »rukovodećoj ulozi buržoazije ugnjetenih nacija«, te umjesto pripreme borbe protiv diktature zapravo svodili svoju ulogu na pomaganje hrvatske buržoazije. Takav ih je »oportunistički stav« doveo do »pune kapitulacije i odricanja mogućnosti rada u uslovima vojno-fašističke diktature, do odricanja rukovodeće uloge prolet. i kom. partije u predstojećoj radničkoj-seljačkoj revoluciji, do unošenja demoralizacije i pasivnosti u partijsko članstvo D(almatinske) organizacije«. Plenum CK KPJ odobrio je i pozdravio stav splitske organizacije, čije je novo vodstvo bilo pod utjecajem Martinovića, zbog »boljševičkog otpora dezerterskom držanju druga Vira (Vicka Jelaske, primj. T. Š.) i njegovim oportunističkim zahtjevima o nemogućnosti rada i raspustu organizacije«. Epilog takvih napada, koji su se uklapali u vrtlog frakcionaških borbi i »nemilosrdno čišćenje partijskih redova«, bio je odstranjenje V. Jelaske iz CK KPJ i poziv splitskoj organizaciji »da dade dužni otpor likvidatorsko-oportunističkoj ideologiji druga Vira i time, da ako i dalje produži sa svojim demoralizatorskim radom u organizaciji, istog isključi iz redova KPJ bez obzira na njegove ranije zasluge pred partijom«. Razumije se, i ta je mjera trebala pridonijeti jačanju još uvijek neprikosnovne pripreme za oru-

¹⁶ A CK SKJ, KI 1933/17.

¹⁷ A CK SKJ, KI 1929/30, Izvještaj Mrkonjića (J. Mališić) Izvršnom komitetu KI od 2. VI. 1929.

žani ustanak.¹⁸ I kada se očekivalo da odluke CK KPJ cjelokupnu dalmatinsku partijsku organizaciju gurnu dalje od mrtve točke do koje su je bile dovele borbe u njenu vrhu, došlo je do već spomenutih hapšenja u srpnju 1929. godine i potpisivanja izjava od strane članova PS da se više neće baviti politikom. Značilo je to ujedno razbijanje pokrajinskog partijskog rukovodstva, gubljenje veza sa CK i praktično zamljavanje partijske aktivnosti. Posljedice takvog stanja osjećala su se i na području sindikalne aktivnosti, gdje se proces obnavljanja rada na stvaranju ilegalnih sindikata i privlačenju radnika u njih odvijao dosta sporo, uz primjetne otpore i nerazumijevanje taktike KPJ. Treba imati na umu da je KPJ upravo u Dalmaciji vodila dosta oštru i uspješnu borbu protiv reformista i njihovih oportunističkih sindikalnih organizacija ne dozvoljavajući im da razviju značajniju djelatnost. Kada je, međutim, Partija poslije 6. januara ostala bez i onih polulegalnih sindikalnih organizacija, zadržavanje nepromijenjenog negativnog i sektaškog stava prema reformističkim sindikatima značilo je zapravo odricanje od mogućnosti utjecaja na radnike koji su ulazili u te legalne organizacije. Orientirani na stalnu borbu za slobodnu djelatnost svojih sindikata, rukovodioci Partije i revolucionarnih sindikata od početka nisu u Dalmaciji bili spremni da prihvate ilegalni način rada i kurs na oružani ustanak, što je rezultiralo opstrukcijom utvrđene partijske politike i njihovom pasivizacijom. Sve je to ostavilo posljedice na oslabljeni sindikalni pokret i potenciralo prekid veza s nezadovoljnim radničkim masama i malobrojnim sindikalnim članstvom. Uzaludni su bili pokušaji da se decimirana partijska rukovodstva usmjere na stvaranje ilegalnih sindikalnih grupa u poduzećima i pristupe realizaciji zaključaka svibanjskog savjetovanja CK KPJ i Rezolucije Izvršnog biroa Profinterne o radu jugoslavenskih sindikata iz lipnja 1929. godine, kao što se i brojne druge partijske direktive, uputstva i proglašeni još zadugo nisu sprovodili u život. Centralna sindikalna trojka nije uspjela da se poveže sa sindikalnim rukovodiocima u Splitu, a predstavnici sindikata iz Dalmacije nisu također prisustvovali Zemaljskoj konferenciji ilegalnih revolucionarnih sindikata u listopadu 1929. godine, na kojoj je bilo usvojeno niz konkretnih zadataka u cilju aktivizacije sindikalnog i partijskog rada. Sljedeći liniju Profinterne partijsko rukovodstvo Jugoslavije i 1931. godine insistira na ilegalnoj formi rada sindikata, premda se i na savjetovanju Centralne partijske instance početkom godine ukazuje (kao i na plenumu CK KPJ u listopadu 1929) na potrebu slanja komunista i u reformističke sindikate s ciljem organiziranja borbe protiv njihova vodstva. Spori razvoj sindikalnih organizacija bio je uvjetovan i njihovom uskom organizacionom strukturom, koja se zasnivala na sistemu trojki koje nisu uspijevale uspostaviti kontakt sa članstvom i ostalim radništvom. Trojke su bile svedene na forume podložne partijskim komitetima, a svirepi progoni komunista i njihovih simpatizera odbijali su radnike od

¹⁸ A CK SKJ, KI 1292/53-3; KI 1929/53-4.

ilegalnog rada koji ih je mogao stajati robije. Situacija je u Dalmaciji bila to teža što partijsko rukovodstvo KPJ u Beču nije gotovo cijele 1930. i 1931. godine imalo nikakav kontakt sa njenim partijskim organizacijama i članstvom, a o međusobnoj vezi između razbijenih partijskih i sindikalnih organizacija ne postoji ni traga u raspoloživoj dokumentaciji.

Proklamiranje Oktroiranog ustava i raspisivanje skupštinskih izbora 1931. godine doveli su do oživljavanja političke aktivnosti u zemlji i otvaranja procesa organizacionog obnavljanja KPJ. Bez obzira na niz nepovoljnih okolnosti, koje su se prvenstveno ogledale u odvojenosti partijskih organizacija u zemlji od rukovodstva KPJ u inozemstvu, prihvaćanje orijentacije za stvaranje široke političke osnovice i masovnog revolucionarno-demokratskog pokreta imalo je izuzetno strateško značenje. Novi kurs značio je odlučno oslobođenje Partije od okova sektaških shvaćanja i njeno okretanje uvjetima stvarne borbe radničke klase i naroda Jugoslavije. Tek u prvoj polovini 1932. godine partijsko rukovodstvo počelo je poklanjati nešto veću pažnju sindikalnom radu i uporedo s postepenom konsolidacijom organizacija KPJ u Dalmaciji pratimo i konkretne pomake partijskih organizacija na obnovi i učvršćenju sindikalnog pokreta.

Tonči Šitin: YUGOSLAV COMMUNIST PARTY AND TRADE UNIONS DURING MONARCHIST DICTATORSHIP

Summary

The trade union movement in Dalmatia up to 1929 was developing through three main streams of various political programmes and activities, i.e. communist, socialist and Croatian Peasant Movement, along with the activities of a smaller trade union with the prevailing clericalist interests. Owing to the political and social polarization of its founders the trade union movement was pointedly heterogenous in the whole period between the two wars. It was divided and, in the conditions of social and political inequality of the working class, rather weak. The relations among the trade unions were marked by constant conflicts in which, taking into consideration the aspirations to attract workers for political actions, different subject matters and aims were reflected.

The working class of Dalmatia early lost its legal political party, and the state authorities persecuted and in many ways made the activities of the revolutionary trade unions in Yugoslavia impossible, more than in any other part of the country. The attempts of the Communist Party in Dalmatia to maintain any legal relation with the working class fell through after the dictatorship, established on January 6, 1929. On the other hand, sectarian insistence of the party leaders to build illegal trade unions made the penetration of the Party into the masses of workers even more difficult.

Reformist trade unions and locals of the so called neutral trade unions continued their work even after January 6, 1929, accepting dictatorship and demands for exclusively economic aspect of activity. However, their privileged position did not ensure them a larger number of members, which can be understood as a consequence of their antirevolutionary and, essentially their anti-workers activity.

Up to May 1929 several instructors of the Central Committee of the Communist Youth of Yugoslavia spent some time in Dalmatia. They tried to revive the work of the Party organization which after the failure of the new Provincial Secretariat of the Communist Party of Yugoslavia, directed its activities mainly towards agitation-propagandist work. The conflicts on the top of the organization, which reflected more serious differences in the Party's leadership abroad, slackened the already insufficiently theoretically organized trade union policy which only in 1932 showed more obvious turns and concrete results.